

INTERPRETACIJA SPINOZE PAVLA VUK-PAVLOVIĆA

GORAN GRETIĆ

(Zagreb)

UDK 101 (457.13) »501«
Izvorni znanstveni tekst
primljen 27. 2. 1987.

*»... prehranjivao se je pravljenjem optičkih stakala;
svijetlo ga je zaokupljivalo...«*

Hegel o Spinozi u *Povijesti filozofije*

Knjiga Pavla Vuk-Pavlovića o Spinozinoj filozofiji objavljena je u Zagrebu 1938. godine. Izvanjski povod nastanka knjige bilo je predavanje na radiju 1932. godine u povodu tristote obljetnice Spinozina rođenja, a nakon kojeg se Vuk-Pavlović produbljeno počeo baviti istraživanjem temelja i duha Spinozinog filozofiranja. Nakon dugogodišnjeg proučavanja autor je, kako sam naglašava, došao do shvaćanja koja se umnogome razlikuju od uobičajenog razumijevanja Spinozine filozofije, pa ga je i to posebice ponukalo na objelodanjivanje tih istraživanja.

Knjiga Vuk-Pavlovića koncipirana je kao koncizan, na 168 strana, cjelovit prikaz svih vidova Spinozine filozofije, a podijeljena je u 41 poglavlje: od uvodnog koje govori o Spinozinom izopćenju iz židovske općine Amsterdama, do prikaza i tumačenja svih glavnih i prijepornih tema Spinozinog sistema, kao i motiva i određujućeg duha njegovog mišljenja u cjelini.

Međutim, prije razmatranja rada Vuk-Pavlovića valjalo bi ukazati na neke osobitosti u povijesti proučavanja Spinozine filozofije. Za vrijeme Spinozinog života, polovicom 17. stoljeća, njegova osoba kao i njegovo filozofiranje bilo je sinonim za bezbožnost, ateizam i beskompromisno negiranje općevažećih načela duhovnih temelja epohe, i to je, dakako, izazvalo burne i vehementne reakcije teologa, prvotno židovskih, kasnije kršćanskih i posebice protestantskih, ali i filozofa Descartesove škole koji su nastojali ustanoviti njegovo značajno odstupanje od načela Descartesove filozofije. Dakle, već u 17. stoljeću Spinozina osoba i njegov život izazvali su otvoreno ili prikriveno divljenje, a njegova filozofija uglavnom nerazumijevanje i indignaciju. Ali ubrzo nakon njegove smrti zamro je skoro svaki interes za Spinozinu filozofiju, i to je potrajalo vrlo dugo. Tek su Lessing i Goethe ponovno probudili zanimanje za

Spinozu i njegovu filozofiju i ubrzo zatim iznova se rasplamsala žestoka rasprava o njegovoj filozofiji, poznata u povijesti filozofije kao »prijepor o panteizmu« (Pantheismusstreit) i »prijepor o ateizmu« (Atheismusstreit), u kojoj su sudjelovali najznačajniji filozofi epohe. Te rasprave s prijelaza 18. u 19. stoljeće imaju u dvojakom smislu klasični karakter: prvo za poimanje značenja i smisla Spinozine filozofije, i zatim na sasvim općoj razini u smislu mogućnosti filozofijske teologije i njenog odnosa spram kršćanstva i religioznosti. Utoliko su one vrlo instruktivne upravo za razumijevanje interpretacije Spinoze Vuka-Pavlovića.

Raspravu je uopće započeo Jacobi, izvještavajući da mu je Lessing 1780. godine, uoči smrti, u razgovoru na njegovu upadnicu: »*Tu bi ste Vi bili prilično suglasni sa Spinozom*« odgovorio: »*Ako me se treba prema nekome nazvati onda ne znam nikog drugog . . . Ne postoji nikakva druga filozofija osim filozofije Spinoze*.« Prema Jacobiu, Lessing je bio, bez obzira što je inače javno govorio, u »svojim zadnjim danima odlučno spinocist«, a »spinocizam« je za Jacobia značio isto što i ateizam. Takav prikaz Lessinga nikako nisu mogli prihvatiti Lessingovi prijatelji, a posebice berlinski filozof Moses Mendelsohn, koji su u Lessingu vidjeli uvjerenog teistu, a o općoj duhovnoj pomutnji koju je izazvao taj Jacobiev izvještaj dat je izvanredni prikaz u Hegelovoj *Povijesti filozofije*. Međutim, na osnovi pitanja ispravne interpretacije te izjave Lessinga razvila se temeljna i načelna rasprava o tome, da li filozofija po svojoj biti mora biti panteistička ili pak može zastupati misao osobnog Boga stvoritelja. A već je ta prva strastveno vođena rasprava o Spinozi, po Goetheovim riječima, doslovce donijela propast Mendelsohnu.

U raspravi koja se po drugi put razbuktala, i pritom bila izričito označena kao »prijepor o ateizmu« polazište je bio Kantov dokaz da teoretsko razmišljanje nije dostatno da bi se zadobila izvjesnost opstojnosti Boga ali da, s druge strane, praktički um mora postulirati vjeru u Boga kao garanta ćudorednog zakona. U tumačenju tog Kantovog stajališta započinje i kritika njegovih nasljednika. Tako je Fridrich Karl Forberg, učenik Fichtea, pokušao, u raspravi iz 1798. godine, pokazati da religija ne postoji u posebnim postulatima, već samo u ćudorednom djelovanju pa da stoga to djelovanje može biti povezano s teorijskim ateizmom, jer Bog je »*biće čija je egzistencija dokazano neizvjesna*«. Zatim se Fichte, u jednoj raspravi koja je istovremeno objavljena s Forbergovom, distancirao od njega, no uprkos tome zapao je pod sumnju ateizma u smislu nijekanja osobnog Boga. Fichte je, naime, identificirao »božansko« s neosobno mišljenim moralnim svjetskim poretom tvrdeći: »*Onaj životni i djelujući moralni poredak je Bog sam i mi ne potrebujemo nikakvog drugog Boga*.« To panteističko stajalište ponukalo je mnogobrojne zagovaratelje, tj. branitelje teističkog vjerovanja, na oštre napade, i polemika se tako jako zaoštrila da je na osnovi jednog anonimnog pisma i naredbe izbornog kneza iz Weimara protiv Fichtea podignuta optužba za ateizam, a sve je to prouzročilo da je

Fichte izgubio mjesto profesora na sveučilištu u Jeni. U te dvije velike rasprave radilo se, dakle o ispravnom pojmu Boga, i to u antitezama teizma na jednoj strani i panteizma i ateizma na drugoj strani.

Te iste antiteze čine i temelj treće rasprave, tj. prijepora o »božanskim stvarima«, koji je izbio između Jacobia i Schellinga. O *Božanskim stvarima i njihovoj objavi*, naslov je Jacobievog rada iz 1811. godine, u kojem je Schelling vidio besprincipijelni i denuncijantski napad na svoju filozofiju pa je napao Jacobia u svom radu *F. W. J. Schellingov spomenik spisu o božanskim stvarima gos. F. H. Jacobia . . .* koji je objavljen 1812. godine. U toj raspravi radilo se o temeljnom i odlučnom pitanju svake spekulativne filozofije, naime o mogućnosti jedne genuine filozofijske teologije, a u takvim raspravama uvijek se, dakako, radi o pitanju posljednje i bezuvjetne istine, o apsolutnom, tj. radi se o »božanskim stvarima«. Da su »božanske stvari« u tome razdoblju postale tako prijeporne za filozofijsko mišljenje svakako je bitno doprinio utjecaj Spinozine filozofije, čije su misli tada ponovno izišle na vidjelo nakon skoro dvjestogodišnjeg izopćenja. Spinozin pojam apsolutnog morao je izgledati u doba, koje se je i u području filozofije priviklo na misao o osobnom Bogu, u najvišoj mjeri odbojno, pa je razumljivo da je Bog koji se shvaća kao jedna i jedina supstancija, a ne kao duh i osoba, bilo stajalište koje je izgledalo ne kao po sebi opasni panteizam, već, dapače, kao ateizam. Ali isto tako je i neosporno da kada se mišljenje započinje doista ozbiljno upuštati u takva razmatranja, izgleda da počinje gubiti mogućnost da se još kao filozofija ušćuva u prostoru kršćanstva. Doba u kojem je Spinozina filozofija igrala tako odlučnu ulogu dobiva svoje cjelovito vrednovanje i ocjenu u razmatranju Spinoze u Hegelovoj *Povijesti filozofije*, a ta je ocjena, kao što je poznato, izvanredno povoljna ali i s jasnim uviđajem imanentnih granica i ograničenja njenog sustava. Hegelova interpretacija, između ostalog, izvanredan je prikaz filozofijskog duha epohe u kojoj je Spinozina filozofija zadobila ili dapače morala dobiti tako osobito značenje, a to je vjerojatno i objašnjenje zašto ga je kasnije i izgubila.¹

Nakon tog razdoblja ponovno opada interes za Spinozu, zamire i njegov utjecaj, a sve je i rjeđe čisto povijesno-filozofsko bavljenje njegovom filozofijom. Tako Wolfgang Cramer, autor jedne od najpoznatijih suvremenih studija o Spinozi, kaže povodom izlaska svoje knjige 1965. godine, da u Njemačkoj već četrdeset godina nije objavljen ni jedan rad o Spinozi, a slična je situacija i u Francuskoj i Engleskoj. Dakako, i u okviru naše filozofijske tradicije pisano je vrlo malo o Spinozi. Imamo rad Krste Križanića: *B. B. Spinoza: Život filozofija*, Šibenik 1934, neke manje osvrte na njegovu filozofiju, raspravu A. Bazale: *Svijet i život u perspektivi fizikalnog racionalizma. O tristogodišnjici rođenja Bar. Spinoze*, 1933 godine i rad Vuka-Pavlovića iz 1938.

¹ Usp. »Streit um die Göttlichen Dingen«, Darmstadt 1937. U tom zborniku dati su najvažniji tekstovi gore navedenih rasprava.

godine. Nakon toga u nas više nema zasebnih rasprava o Spinozi, osim prikaza njegove filozofije u okviru različitih povijesti filozofije ili uvoda i predgovora uz prijevode njegovih djela.

Rad Vuka-Pavlovića koncipiran je kao zaokruženi prikaz cjeline Spinozine filozofije i u nizu relativno kratkih poglavlja obrađuje i interpretira sve elemente njegovog sustava. Temeljni problemi Spinozine filozofije, kao što su pitanje tumačenja njegovog pojma jedne supstancije, odnos supstancije i beskrajnog broja atributa, odnosno nama jedino dva poznata, *res extensa* i *res cogitans*, zatim odnos atributa i modusa, itd. korektno su prikazani ali pritom Vuk-Pavlović izbjegava naglasiti i imanentne teškoće i ograničenosti Spinozinog sustava. Međutim, taj prikaz nije, a to valja naglasiti, pokušaj čistog objektivno-historijskog tumačenja Spinozinog sustava, već su on i njegova filozofija paradigmatičan primjer jedne, po autorovom mišljenju, specifične uloge koju zauzima Spinozina filozofija u duhovnoj povijesti zapada. Ta interpretacija je temeljna i konzistentna i pokazuje suvereno poznavanje Spinozinih tekstova, ali čini nam se da je data i izvedena na već unaprijed postavljenoj hipotezi. Tako se, pretpostavljamo, mogu i objasniti neke osebujnosti tog tumačenja, primjerice pojmova *samosvijesti* i *slobode*. Za tumače ali i pristalice Spinozine filozofije ti su problemi, još od vremena velikih rasprava u doba klasičnog idealizma, predstavljali najveće i u osnovi na zadovoljavajući način nerješive teškoće u okviru Spinozine racionalističke metafizike. Kod Vuk-Pavlovića je obratan slučaj jer on, u okviru svoje opće interpretacijske teze sukladnosti Spinozine filozofije i kršćanske religioznosti, taj problem u osnovi lako apsolvira.

Ali kao što smo iz prethodnog kratkog povijesno-filozofijskog uvoda vidjeli, Spinozina filozofija oduvijek je bila u najvećoj mjeri provokativna i izazivala je najoštrije rasprave upravo po pitanju odnosa filozofije spram teologije i religioznosti, naime panteizma i teizma. Možda bi se moglo malo pojednostavljeno reći da Spinozina filozofija u sebi sadrži, upravo s obzirom na »božanske stvari«, za opće duhovno stanje različitih razdoblja važan općeduhovni, skoro svjetonazorni prijeporni element epohe. I upravo na tome području leži težište interpretacije Vuka-Pavlovića, naime ona sadrži u sebi jedan izraziti općeduhovni sadržaj, dapače, moglo bi se reći poruku. Tako bi recimo Fichteovi popularni spisi mogli biti jedan povijesno-filozofijski pendant tom tipu rasprava, a već sama ova usporedba isključuje, naravno, bilo kakvo omalovažavanje.

Na samom početku knjige, u poglavlju *Izvori filozofiranja*, Vuk-Pavlović ovako određuje Spinozine izvore: *»Ali posljednji i najodlučniji izvor njegova filozofiranja ne valja ipak tražiti u poznatim mu i starijim i novijim filozofičkim spisima i smjerovima... Ne valja taj izvor tražiti ni u najnovijim tadašnjim tekovinama prirodnih znanost... nego u živoj zazbiljnosti, u određeno i osobitom svijetu, na koji je jedinstvenim položajem svog žića i nuždom svog bistva neposredno*

bio upravljen, i ne manje u plodnim dubinama rođenja njegova doživljavanja« (str. 19). Temelj tog doživljavanja Vuk-Pavlović vidi u jednom načelu, koje je određujuće za njegov metafizički i politički sustav, a najsažetije je izraženo kao »amor dei intellectualis«, tj. »duhovna božanska ljubav, koja je i ljubav božja i ljubav prema bogu«. Dakle, već na samom početku knjige vrlo je jasno i decidirano izraženo jedno neuobičajeno stajalište, koje se sasvim razlikuje od povijesno-filozofijski prihvaćenih, o izvorima Spinozine filozofije. Kao što je poznato, Spinoza je bio veliki poznavatelj i poštovalac Descartesova i jamačno njegov najznačajniji učenik, dakako ne u doktrinarnom smislu. Važno je napomenuti da je Spinoza za života objavio samo dva djela, i to *Prikaz kartezijskog učenja o principima*, 1670. (*Renati Descartes Principiorum Philosophiae*, Paris I et II) pod vlastitim imenom i *Teološko politički traktat*, 1670 (*Tractatus Theologico-politicus*), i to anonimno. Isto je tako poznato da je imao krug učenika koje je podučavao u osnovama Descartesove filozofije, a karakteristično je da je već u tome prikazu ili udžbeniku kartezijske filozofije, tj. u dodatku pod naslovom *Metafizičke misli (Cogitata Metaphysica)* primijenio geometrijsku metodu, i to po uzoru na samog Descartesova. Naime, Descartes je bio zamoljen da dade odgovor na drugi prigovor na svoje *Meditacije* u matematičkoj metodi, i on je to učinio formulirajući svoj odgovor u geometrijskoj metodi. Instruktivno je da sam Spinoza u tom pregledu Descartesove filozofije naglašava da on u njemu ne iznosi svoje vlastite misli već Descartesove, zasigurno u želji da ga se ne bi bezuvjetno identificiralo s njegovom filozofijom, odnosno očito je bio ponukan najaviti određenu različitost, tj. samostalnost vlastitog filozofiranja. Zatim, isto je tako neosporno da su pojedini dijelovi Spinozinog sustava očiti dijalog sa Hobbesom, a utjecaj je tu jasan, kako u odbijanju tako i u prihvaćanju pojedinih stajališta. I, konačno, većina tumača Spinoze jednodušna je u ocjeni da je Spinoza jedan od rijetkih i svakako jedan od najekstremnijih primjera filozofa čije su osobne životne okolnosti u potpunosti nevažne za razumijevanje njegovog filozofijskog sustava. Jer doista, znali mi nešto o Spinozinom životu ili ne, to je za razumijevanje tog sustava racionalističke metafizike par excellence sasvim nevažno. Primjerice, to se na začuđujući način vidi iz Spinozinih pisama, u kojima on sa skoro abnormalnom hladnoćom izbjegava i odbija i najmanji prizvuk bilo čega osobnog u obrazlaganju bilo kojeg svog stajališta. I upravo je to oduvijek činilo dio fascinacije njegovom osobnom, naime, životnom i egzistencijom posvećenoj, datoj i potrošenoj u filozofiranju. To je Hegel izrazio, na njemu svojstven i neponovljiv način. »*Jer to je ukočena nepokretnost, čija je jedina djelatnost sve baciti u ponor substancije u kojem sve samo iščezava, sam život u samom sebi propada; sam je Spinoza umro od sušice.* — *To je ono opće.*«² Vuk-Pavlović dao

² Hegel: *Geschichte der Philosophie III*, str. 167, Frankfurt 1971.

je upravo jednu radikalno drugačiju interpretaciju, i u tome svakako leži i dio atraktivnosti njegovog pokušaja.

Već iz ovog skoro programatskog stava Vuka-Pavlovića vidi se da on ne pristupa Spinozi s čistog povijesno-filozofijskog stajališta ili čak štoviše hermeneutičkog, već je Spinoza za njega paradigmatičan primjer egzistencije, bezuvjetno posvećene doživljenoj i spoznatoj istini, a koja je neodvojiva od egzistencijalnog iskustva. Naime, jedino tako se može razumjeti inače neobjašnjivo ignoriranje nedvojbeno odlučnog utjecaja Descartesa na Spinozu, jer Vuk-Pavloviću je očito prije svega stalo do poimanja Spinozinog »duševno-duhovna«, kako on kaže, samoodržanja u jednoj njemu u svakom pogledu nenaklonjenoj sredini, sredini čije je temeljne pojmove i vrednote podvrgao raskrinkavajućoj kritici, a koja je prema njemu osjećala samo nerazumijevanje i indignaciju.

Sveutemeljujuće našlo Spinozina filozofiranja, po Vuk-Pavloviću, je njegova »do u srž religiozna« narav, dapače on smatra da je Spinozina filozofija postavljena »na iste temelje na kojima je svoj život izgrađivao veliki apostol kršćanstva« (str. 23). Ovo stajalište ima potvrdu u jednom Spinozinom pismu, a taj »religiozni duh (on) osjeća svome rođinim i sebi bliskim« (str. 23). I zatim, konačno: »Tako zacijelo ni s koje strane neće biti moguće ma i najmanja sumnja u s p e c i f i č n o k r š ć a n s k i značaj nauke, koju je Spinoza ugrađio u same osnove svoga sustava (Etika V. 35, 36 Izvod) a prema kojoj Bog kao vječna ljubav ljubi sebe i ljubeći sebe ljubi i čovjeka« (str. 147), i malo dalje: »Kao što je kršćanstvo napose obilježeno time da je u svojoj biti i specifičnosti religija l j u b a v i i religija s p a s e n j a po ljubavi, tako Spinoza po svojstvenoj mu religioznosti traži i nauča spasenje po ljubavi te izriječkom prigrljuje i stavlja u središte svoje nauke upravo fundamentalni i odlučni stavak kršćanstva«, (str. 147). Ova citirana mjesta, a takvih se može navesti još čitav niz, ne ostavljaju nikakve sumnje o Vuk-Pavlovićevom uvjerenju o bitnoj sličnosti, tj. jednakosti kršćanske religioznosti i Spinozine filozofije. Mi pretpostavljamo da je on zauzeo ovako radikalno stajalište, u povijesti tumačenja Spinozine filozofije zasigurno prilično izdvojeno, u specifičnoj duhovnoj situaciji i egzistencijalnim uvjetima u doba nastanka tog rada jer, kao što smo i rekli, njegova prvotna namjera i nije bila pisanje bilo koje vrste objektivnog prikaza Spinozinog sistema. Čini se da i to potvrđuju u početku navedeni znameniti prijepori oko Spinozine filozofije, da se pitanje o značenju i utemeljenju pojma Boga kod Spinoze treba tražiti u promišljanju mogućnosti genuine filozofijske teologije, a ne u jedinstvu ili podudarnosti s kršćanskom religioznošću. Jer »bog filozofa« da upotrijebimo tu čuvenu sintagmu Pascala doista se ne može po našem mišljenju izjednačiti, od Platona do Hegela, s Bogom kršćanstva. Jedna od najljepših izreka o Spinozi zasigurno potječe od Novalisa koji ga je nazvao »ein Gottbe-trunkener Mensch«, samo je pitanje, od kojeg boga.

Već smo istakli da je Vuk-Pavlovićevo bavljenje Spinozom vođeno osobitom namjerom shvaćanja Spinoze kao osobe, a njegovo dje-

lovanje i cijeli njegov habitus idealna su i uzorna pojava zapadnjačke duhovne povijesti. Stoga on kaže: »*Idući tim putem kuša Spinoza zapravo izmiriti čovjeka kršćanske religioznosti s egzaktnim prirodoznan- cem te tako spasiti kontinuitet zapadne kulture kao kulture kršćanske*«, (str. 154), i »*kriza čovjeka današnjice, koji je sveđer još renesansni čovjek, ima svoje središte u neustaljenom i neusklađenom, neshvaćenom i nerješenom odnosu između prirodnoznanstvene i religiozno usidrene kul- ture*« (str. 156). Ove teze Vuk-Pavlovića jasno pokazuju njegovo poima- nje utemeljenja, značenja i opreka duhovne povijesti zapada, i o tome mi sada ne možemo raspravljati. S obzirom na Spinozu neophodno je ipak primijetiti da u Vuk-Pavlovićevoj raspravi nedostaje zasebno raz- matranje pitanja metode kod Spinoze, inače standardne teme u tuma- čenju njegove filozofije, a koje bi upravo moralo utemeljiti gore nave- dene teze. Tako koncipiranu i shvaćenu zadaću i ulogu Spinozine filo- zofije Vuk-Pavlović također određuje i u tijeku razvoja same filozofije kao »*smiono zamišljen sustavni sklop odlučnih prijašnjih filozofičkih koncepcija*«, (str. 97), koja u sebi ujedinjuje i na višem stupnju iznosi navidjelo »*najdublje i najplodnije teorijske postavke dotadašnjeg filo- zofiranja*«, (str. 97). U povijesno-filozofijskom slijedu, kao prvo, Spino- zino potenciranje ideja podsjeća na Plotina, a izgleda da Vuk-Pavlović Plotinovom pojmu boga, kao i općenito ideji emanacije pridaje kršćanske oznake. Još veća srodnost svakako se može vidjeti sa spekulacijom Fi- lona Aleksandrijskog o kozmičkom položaju i značenju vječne stvara- lačke božje misli $\epsilon\nu\nu\omicron\alpha$ koja je kao Spinozin »*intellectus infinitus*« stvaralačko mjesto ideja. Isto tako se osobita sličnost vidi s obzirom na put ili slijed stvaranja, naime po Filonu, Bog stvara svijet po »*logosu*«, a logos zatim teč u dodiru s tvari, odnosno drugim načelom, isto kao što po Spinozi nastaje stvaranje po dodiru ideje s drugim atributom. A s obzirom na svojstva koja Spinoza pripisuje ideji, izgleda da se njegovo shvaćanje tvorne prirode može vidjeti u stoičkoj zamisli o »*bistvu stvaralačkog duha*«, kao i u svjetskoj duši ili svjetskom umu koji oživljava pojedinačne stvari uvodeći ih u svjetski poredak. Sam Spinozin pojam materije, koji ga inače odvaja od Plotina, pokazuje ka- ko je Spinoza u svome sustavu modificirao skolastičku uporabu pojma materije, naime skolastička »*materia prima*«, tj. ono što podnosi obli- kovanje i promjenu ili »*materia intelligibilis*« Tome Akvinskog, kod Spinoze je atribut protežnosti »*kao osobite sile ili moći božje*«, odnosno Tomina »*materia sensibilis*«, tj. skolastička »*materia signata*« postaje modusom ili atributom protežnosti, i to »*po stvaralačkoj snazi ideje*«. Isto tako na njega je utjecao Salomon Ibn Gabirol (Avicbrol) u smislu preobrazbe Aristotelovih misli o odnosu materije i forme, kao i Maimo- nid. Stoga se po Vuk-Pavloviću upravo na problemu »*stalnih i vječnih stvari*« vidi sustavna prednost Spinozine filozofije pred prethodnim sistemima i zato ona predstavlja najuspješniji filozofijski pokušaj rje- šenja temeljnih pitanja prije Kanta. I ovdje ponovno valja naglasiti kako je upadljivo da među različitim prethodnicima Spinoze Vuk-Pav-

lović ne spominje Descartesa, tako primjerice ni u poglavlju gdje se govori o Spinozinom učenju o strastima, iako je tu on, neovisno od izvanrednosti njegovog učenja, bitno ovisan o Descartesovom djelu *Strasti duše*. To je samo još jedan od pokazatelja kako je Vuk-Pavlovićevo razumijevanje i tumačenje korijena Spinozine filozofije uvjetovano i određenim njegovim pogledima na povijest duha Zapada i u okviru toga posebne uloge Spinozine filozofije.

Zaključno se može reći da je Vuk-Pavlovićevo djelo o Spinozi više-struko vrijedan rad naše filozofijske baštine. U njemu imamo do danas najvredniju sistematsku raspravu cjeline Spinozine filozofije, kao i upečatljiv prikaz jedne, u povijesti filozofije, izuzetne filozofijske egzistencije. Kao što smo već rekli, taj rad je osebujno i nekonvencionalno viđenje biti i smisla Spinozine filozofije ali istovremeno vrijedno i originalno djelo. Svakako je neophodno naglasiti da je Vuk-Pavlović bio vrlo temeljit poznavatelj Spinozinog opusa, kao i relevantne literature, a njegove interpretacije različitih problema Spinozine filozofije nisu proizvoljne konstrukcije, već njegovo osebujno ali i konzistentno viđenje dotičnih stvari. Zato su konceptijska ili pojedinačna neslaganja s njegovim tezama uvijek nošena respektom spram originalne filozofijske zamisli.

INTERPRETACIJA SPINOZE PAVLA VUK-PAVLOVIĆA

Sažetak

Studija Vuka Pavlovića o Spinozi predstavlja do danas naš jedini cjelovit i sistematski prikaz Spinozine filozofije. Vuk Pavlović dao je, na osnovi produbljenog poznavanja Spinozinog opusa, nekonvencionalno i originalno tumačenje njegovog učenja, a u okviru toga se posebice ističe čisto svjetonazorno i opće duhovno značenje koje on pridaje Spinozinoj filozofiji.

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ'S INTERPRETATION OF SPINOZA

Abstract

Vuk-Pavlović's study of Spinoza is the only complete and systematic survey of Spinoza's philosophy. On the basis of a profound knowledge of Spinoza's opus Vuk-Pavlović offered an unconventional and original interpretation of Spinoza's teachings, and within this framework there is special emphasis on the pure meaning in terms of world outlook and spirit in general that the attributes to Spinoza's philosophy.